

Virtut i orientació finalista de la vida humana

Magdalena Bosch

Professora Titular d'Ètica Universitat Internacional de Catalunya, Barcelona)

En aquest article s'analitza la finalitat de l'acció humana i el seu valor moral. Primerament, s'explica què és el fi de les accions i com no és prou per determinar-ne la seva moralitat. En el segon apartat es dona raó de com i per què la finalitat s'identifica amb la felicitat. En la tercera secció es parla de la finalitat en el treball i el paper decisiu que juga l'enfocament a les persones per definir el seu vertader valor. En quart lloc, es du a terme una justificació de la relació entre finalitat i virtut. Finalment, s'ofereix una breu fonamentació antropològica de la finalitat i les facultats humanes que participen en la seva dinàmica.

El pensador d'Auguste Rodin. Foto: Wikipedia.

El fi és el significat

Els éssers humans no només fem coses, sinó que les coses que fem tenen un significat més enllà de la materialitat de l'acció. Regalo flors a la meva mare. L'acció material és ben prosaica: vaig a una floristeria, pago uns diners, m'emporto unes flors. Però alhora és una acció plena de significat: estimo la meva mare, li estic agraïda, vull demostrar-li de manera visible, vull fer-la contenta perquè sé que li agraden les flors i s'alegra quan n'hi

regalen. Aquest és el valor de la finalitat: aporta el vertader significat de l'acció.

Si una acció té un fi, vol dir que té valor i significa alguna cosa. No cal que sigui molt important: surto a donar un volt per descansar. Però també pot donar sentit a les accions més decisives: canvi de feina perquè vull dedicar més temps a la família. Si no hi hagués finalitat no faríem res, no hi hauria cap raó o motiu per fer res. Així ho explica Aristòtil a l'inici de *l'Ètica Nicomaquea*¹, i encara avui, quan volem entendre l'acció humana i el seu perquè, seguim utilitzant, a vegades sense saber-ho, aquest esquema.

La primera condició de la finalitat és que sense fi no hi hauria acció. La segona condició és que la finalitat sempre sigui bona. Aquí si que s'obre una polèmica i cal analitzar bé què vol dir aquesta afirmació. La hipòtesi es basa en la tendència de l'ésser humà a buscar el que és bo. I aquí ja comença la possibilitat de conflictes: podem dir que tothom cerca el que li sembla bo, o profitós o plaent. És a dir, tothom procura el que d'alguna manera i en algun sentit, li sembla convenient.

Per això cal analitzar, si més no, dos elements: primer, per part del coneixement: tot el que sembla bo, de manera subjectiva i potser interessada; és realment bo? En altres paraules: no pot ser que en la valoració subjectiva del que és bo, errem el judici? Segon, per part del disseny: el que volem, sempre ho volem en raó d'algun bé però, és sempre el vertader bé? No és més aviat que hi ha diverses maneres de bé i que no tot disseny encerta en la seva manera d'adreçar-se al bé? Perquè hi ha tres maneres diverses de disseny: perquè l'objecte és plaent, és útil o és bo².

La virtut demana la correcció de tots dos elements: del coneixement i del disseny. Pel que fa al coneixement, cal saber quins són els principis bàsics de l'ètica: la justícia, el respecte a les persones: la dignitat humana i la igualtat entre els humans, la veracitat, mantenir la paraula donada... El coneixement és, en part força intuïtiu, però també cal tenir referències per si les intuïcions s'equivoquen, en casos de dubte, o per revisar periòdicament si el judici subjectiu s'adapta a la realitat. No n'hi ha prou de fer un judici, cal que el judici sigui veraç.

Si el coneixement no és vertader, la finalitat pot desviar-se: el subjecte de l'acció pot assumir un propòsit que contradiu la dignitat humana, o la justícia o qualsevol principi moral. Aquest és el cas d'una acció èticament reprovable però que es duu a terme per desconeixement del mal que comporta.

Però el coneixement de la veritat tampoc assegura la bondat de l'acció. El disseny és l'altre factor determinant. Certament que tota acció s'adreça a algun bé; però això no garanteix la legitimitat de qualsevol acció. Tenir més

ENTEDRE BÉ QUÈ SÓN LES VIRTUTS

diners, per a mi, és un bé; però si els obtinc mitjançant un robatori llavors el meu desig d'una cosa bona em porta a una acció que no ho és. Tota acció es dirigeix a algun bé, però això no assegura la bondat de l'acció. Per què?

El fi és la felicitat

La finalitat és present en tot l'univers. Cada ésser viu es dirigeix naturalment a la seva excel·lència i cada element de la natura, també els inerts, tendeixen a allò que els fa ocupar el seu lloc propi seguint l'ordre del cosmos.

En la vida humana aquest ordre i aquesta cerca de la finalitat pròpia és una activitat lliure i racional. Cada subjecte decideix lliurement la seva conducta. I la finalitat, al capdavant, és la felicitat. On s'obre una profitosa discussió és a l'hora d'aclarir què és la felicitat mateixa. L'observació pràctica ens mostra que no tothom troba la felicitat de la mateixa manera i que el que fa feliç una persona potser no en fa feliç una altra. Per això veiem que hi ha una dimensió subjectiva innegable de la felicitat i, per tant, de la finalitat de l'acció humana. El lladre pot estar satisfet i només eventualment pot ser que tingui remordiment. Potser no li importi mai. La satisfacció del dolent o mediocre és possible. Però això no ho és tot. El lladre i l'egocèntric poden sentir-se satisfets, però no direm que són excel·lents, ni plenament feliços. Intuïm que hi ha una dimensió objectiva en la felicitat, que és una plenitud de l'ésser humà: la seva excel·lència. Tots els éssers de la natura s'encaminen a la seva perfecció: l'arbre tendeix a la seva frondositat, el cuc de seda a fer-se papallona i l'ésser humà troba la seva excel·lència en una realització plena de si mateix. El qui actua malament no realitza en plenitud la naturalesa humana.

En el pensament aristotèlic només aquesta plenitud s'identifica amb la vertadera felicitat, podríem dir: amb la felicitat "objectiva". Però, podem entendre que hi ha una dimensió "objectiva" de la felicitat? Generalment reconeixem que pot haver-hi vides humanes amb més plenitud que altres: els que viuen només per l'autoafirmació ens semblen egoistes, mentre que aquells que tenen uns ideals i valors, i lluiten per ells, ens semblen més nobles. El que és egoista pot sentir-se personalment satisfet, però no direm que assoleix, objectivament, la plenitud de la naturalesa humana. El que projecta la seva vida amb noblesa, que viu per valors fonamentals, que es preocupa dels altres homes i de la projecció social de la seva vida, aquest és algú que objectivament està realitzant una dimensió humana que en el cas de l'egocèntric queda sense desenvolupar. Aquí se'ns presenta la noció d'una excel·lència que és "objectiva" que no depèn només del sentiment personal de satisfacció perquè hi ha unes possibilitats que s'han realitzat en un cas i no en un altre.

Sembla relativament fàcil afirmar que és més excel·lent una vida amb projecció envers el proïsme i la societat. Però de nou ens podem preguntar si

aquesta és una explicació suficient i acomplerta. No ho és. Tampoc la generositat resumeix completament la finalitat humana i la felicitat autèntica. L'única manera de no deixar-nos res és dir, directament, que la vida humana arriba a la plenitud quan s'orienta al bé. La preocupació pels altres i per la humanitat mateixa en forma una part important, però deixa fora les accions que tenen una repercussió social indirecta. Hi ha accions humanes que no s'aboquen immediatament sobre l'entorn o les altres persones, però són accions constitutives del subjecte: el que pensem i el que desitgem, previs a l'acció externa; les accions de l'àmbit espiritual: pregària, fe, esperança, amor més enllà del sentiment o de la passió. Això és un tipus de felicitat: la més estable, la que consisteix més aviat en la convicció que la pròpia vida és el millor que pot ser; que un mateix està realitzant la seva vida de la millor manera possible.

El que creiem i el que desitgem per damunt de tot, ens configura però no s'exterioritza de manera immediata ni visible. Ara bé, de manera indirecta, és el més decisiu.

El que creiem i el que desitgem per damunt de tot, ens configura però no s'exterioritza de manera immediata ni visible. Ara bé, de manera indirecta, és el més decisiu. Qui alimenta interiorment el narcisisme, tard o d'hora tindrà una conducta narcisista. En canvi, el qui enfoca el seu món interior cap al bé, en totes les seves formes; de diverses maneres tindrà un comportament inspirat en aquest bé.

La finalitat en el treball

El comportament dels éssers humans es va desenvolupant de manera que per mitjà de l'acció ens anem configurant com la persona que som. Un dels àmbits més importants de la vida és el treball. No és només perquè acostuma a ser l'activitat a la qual dediquem més hores, sinó perquè també és una activitat que defineix el nostre perfil personal, la nostra identitat.

En àmbit d'Ètica Empresarial hi ha hagut des de fa dècades un gran interès per la motivació. La motivació és un tema principal de l'ètica i preocupa l'empresa per la decisiva repercussió que té sobre els treballadors individuals i els equips de treball. De fet, els estudis que s'han dut a terme, sigui des de l'àmbit propi de la psicologia, sigui des de l'ètica aplicada; sempre conclouen que la motivació espiritual és definitivament potenciadora de motivació profunda i de predisposició a fer equip. Què vol dir aquí motivació espiritual³? Tot i que la majoria dels casos es relacionen amb alguna religió, no s'ha assenyalat cap religió en concret i s'han fet descripcions d'espiritualitat no religiosa: la capacitat de transcendència en formes diverses, l'interès envers els altres, el sentit de comunitat entre les persones humanes, la capacitat d'altruisme.

ENTEDRE BÉ QUÈ SÓN LES VIRTUTS

La motivació espiritual permet tenir motivació profunda en el sentit que la motivació pot ser més robusta, estable i duradora que si no hi ha aquests elements. Els empleats estan motivats més enllà de les gratificacions materials i immediates i són més capaços d'encaixar dificultats. Junt amb això s'observa que també creix la capacitat d'establir vincles fermes i sincers amb els companys, hi ha més capacitat d'empatia.

En una societat fortament competitiva, on la lluita per l'èxit pot portar sovint a l'agressivitat, com és possible una motivació inclinada a ajudar els altres?⁴ Les persones humanes tenim aquesta capacitat en l'estructura del nostre ser i podem fer-la emergir o no. Tot el que és material és només allò que és; però l'esperit humà és en certa manera tot el que creu i tot el que desitja. Precisament perquè no és material té la capacitat de ser obert a totes les coses, per conèixer-les o per estimar-les. Aquesta és la base del que comunament anomenem esperit de servei: l'actitud d'enfocar les nostres accions al bé de l'altre.

El treball enfocat a les persones és possible perquè no som només matèria, per l'obertura de l'ànima humana a les coses i a les persones que no són ella mateixa. Però hi ha una altra explicació que complementa aquest argument: la capacitat d'estimar de manera desinteressada. Certament, els humans podem estimar una altra persona més enllà del nostre interès o profit, i més enllà del plaer que pugui comportar-nos. Si estimem per plaer,

En l'àmbit del treball també és possible l'amor al proïsme. Es pot ser competent i competitiu alhora que respectuós, sincer i honest. Fent compatible el propi bé amb el dels altres.

no estimem la persona sinó el que és agradable i ens fa gaudir. I si estimem per profit, no estimem tampoc la persona sinó el benefici que ens reporta. Però podem estimar de tal manera que la persona sigui el centre, quan volem el seu bé i la volem a ella de manera que la considerem absolutament important en si mateixa, i llavors el plaer i el profit són secundaris, en tot cas conseqüència natural d'una bona relació.

En l'àmbit del treball també és possible l'amor al proïsme. Es pot ser competent i competitiu alhora que respectuós, sincer i honest. Fent compatible el propi bé amb el dels altres. Enfocant la feina que es du a terme cap el benefici dels altres i de la societat. L'avantatge d'aquesta comprensió del treball és que deixa d'haver-hi discriminació de professions. Tota professió honesta pot ser enfocada al bé social, de manera més o menys directa. En alguns cassos és més clar: tot l'àmbit sanitari que ha fet redescobrir a la humanitat, en els darrers mesos, aquest potencial amagat en una cultura que semblava exclusivament preocupada pel poder i el benestar. El treball enfocat a les persones és un valor en ell mateix i és una opció personal que depèn només de l'actitud que cada treballador vulgui

Foto: Shutterstock.

adoptar. Per això sempre és possible, sigui quin sigui l'àmbit d'exercici professional.

Finalitat i vida virtuosa

La finalitat bona és la primera condició de la virtut, però no és prou. Està clar que mai reconeixem virtut on les intencions no siguin rectes. Si l'objectiu que persegueix un acte no és honest, ja descartem la possibilitat de valorar-lo com èticament acceptable. És la intenció la que més clarament ens dona elements pel judici moral. Fora de l'Acadèmia i de manera general, també acostuma a ser la intenció la que prenem com element més determinant; fins al punt que es pot donar el cas que disculpem una acció poc virtuosa pel fet que es va fer amb "bona intenció". La finalitat ben orientada és una condició necessària però no suficient de la moralitat de les accions. La virtut exigeix que la finalitat de l'acció sigui el bé, però podria donar-se una "mala acció ben intencionada". És a dir, que hi ha més requisits⁵. Una vida virtuosa demana, com a mínim tres condicions més: justícia, coherència i bons principis.

Efectivament, si no hi ha justícia tampoc hi haurà acció virtuosa: cada acte ha d'adreçar-se al bé alhora que fa atenció als altres, a tots aquells a qui pot afectar directament o indirecta. La justícia ens obliga a donar a cadascú el que correspon, sense dependre de preferències personals ni caure en conflictes d'interès. Actuar amb justícia vol dir que habitualment es busca que l'impacte que la pròpia actuació tindrà sobre les altres persones sigui bo per a elles, segons el que els correspon. I a cada persona correspon el

ENTEDRE BÉ QUÈ SÓN LES VIRTUTS

reconeixement del que tot ésser humà mereix pel fet de ser-ho: respecte, atenció a la seva dignitat; i després també allò que li correspon per posició, per accions que ha dut a terme o per la relació que hem establert amb ells. El cap d'una empresa té l'obligació, en justícia, de pagar degudament els salaris dels treballadors: segons la seva qualificació i les hores de feina.

Junt a la bona intenció i la justícia, cal també la coherència. El primer aspecte de la coherència és la correspondència entre el pensament i l'actuació. Encara més, podríem dir entre el que pensem, el que diem i el que fem. Quan aquesta correspondència no hi és, d'alguna manera trobem sempre un punt de corrupció: si un diu que tots hem de ser honestos per fer

Junt a la bona intenció i la justícia, cal també la coherència. El primer aspecte de la coherència és la correspondència entre el pensament i l'actuació.

un societat millor, però ell personalment no paga els impostos. Un altre aspecte de la coherència és la correspondència entre el comportament d'una mateixa persona en diferents àmbits d'actuació. Per exemple, ser honest en l'àmbit professional, però no ser-

ho en l'àmbit familiar; tractar bé els treballadors però tractar malament el cònjuge o els fills. La vertadera virtut és íntegra, de la persona en la seva totalitat; i no un fet aïllat o una conducta depenent d'una situació determinada. La virtut és de les persones i és en elles on existeix realment. Per això la vertadera virtut és una vida sencera⁶.

Bona intenció, justícia i coherència encara no serien prou, si el subjecte d'actuació no té bons principis. Aquest és el cas dels governants i executius en règims totalitaris: pot haver-hi una perfecta coherència entre pensament i actuació; però el propi pensament, el discurs en què es basa el règim, és erroni. Els principis que fonamenten la seva actuació no són rectes, des del moment que no respecten la dignitat de tots, la igualtat entre tots. Sense bons principis no hi ha vertadera virtut ni vida virtuosa, encara que hi hagi, de fet, virtuts aïllades: disciplina, eficiència, obediència al comandament.

La vida virtuosa demana aquestes condicions. Ella mateixa és la realització òptima de cada persona. Per això diu Aristòtil que la virtut és la felicitat, perquè una vida virtuosa és la millor de les vides de què som capaços, i la millor vida és la vida feliç.

Finalitat i esperit humà

Encara hi ha un aspecte més a considerar per comprendre bé la relació de la finalitat i la virtut: l'estructura de ser de la persona humana.

De tot el que s'ha explicat fins ara es dedueix que la virtut està

relacionada amb la finalitat. Concretament, hem vist que cal que la finalitat de les accions sigui el bé. També hem vist que la virtut implica una excel·lència que és “objectiva” des del punt de vista que consisteix en una realització en plenitud de tota la persona, i que per la seva espiritualitat la persona és capaç d'enfocar-se als altres i entendre el bé de l'altre com el propi bé. Al final tot es relaciona amb les facultats superiors de la persona humana: la capacitat d'entendre, creure, voler; de maneres que no depenen directament dels sentiments o les passions.

Concretament, per poder-se orientar al bé i captar que alguna cosa és bona; per poder fer del bé una motivació personal i adreçar la pròpia conducta a ell, cal copsar la bondat. Cal entendre en certa manera el bé mateix, perquè en la motivació pel bé és en raó de ser bo que es decideix l'acció. Això exigeix enteniment: no és la sensibilitat la que pot comprendre la raó de bé de l'acció, sinó l'enteniment. L'enteniment és doncs una facultat amb una capacitat més enllà de les percepcions sensibles, i per això la considerem una facultat superior.

També la felicitat “objectiva” exigeix l'acció de les facultats superiors. L'excel·lència que s'identifica amb la felicitat inclou necessàriament el desenvolupament de tota la persona, en el seu conjunt. Aquest desenvolupament no seria complet si no inclogués totes les facultats. Per això una vida que no està governada per l'enteniment i la voluntat lliure no pot ser una vida excel·lent, perquè és incompleta. Li falta precisament el més genuïnament humà, que són la intel·ligència i la voluntat amb la seva capacitat de transcendir la necessitat material o sensible.

La comprensió de l'acció finalista i virtuosa ens ajuda a entendre que l'ésser humà té una capacitat lliure de dirigir-se al bé, i que aquesta capacitat està en el seu esperit.

Alguna cosa semblant passa amb la capacitat d'altruisme: quan podem escollir el bé d'un altre com a finalitat de la pròpia acció; cada vegada que anem més enllà del nostre interès, estem volent per sobre de les passions. El propi profit mou passions: desig de poder, desig de riquesa, desig d'imposar-se, passió per l'èxit o la fama... voler el bé d'un altre exigeix superar aquestes passions: és una manera diferent de voler; i aquest voler totalment lliure també és una facultat superior.

Aquesta comprensió de l'acció finalista i virtuosa ens ajuda a entendre que l'ésser humà té una capacitat lliure de dirigir-se al bé, i que aquesta capacitat està en el seu esperit. L'esperit humà consisteix precisament en aquestes facultats superiors de què parlàvem que, si bé necessiten el suport del cos per a la seva acció, són independents d'ell en el contingut dels seus actes concrets. No és la raó la que fa que els éssers humans siguin diferents

ENTEDRE BÉ QUÈ SÓN LES VIRTUTS

de la resta d'éssers naturals i siguin lliures. No és la raó la que ens fa bons. És la capacitat d'entendre i voler, i el conjunt de facultats implicades, la manera com s'integren amb la sensibilitat. Tot això que és el nucli d'una persona i la fa capaç de reconèixer el bé i d'orientar-s'hi.

¹ Aristòtil, *Ètica Nicomaquea* (EN) llib. I, cap. 2.

² EN, Ll. VIII, cap. 1

³ Algunes d'aquestes preguntes es tracten en l'article M.Bosch, Capital espiritual: novedad y tradición". *Ideas y Valores*. Vol. 64, n. 157, Bogotá 2015, 38-69.

⁴ Per una explicació més completa d'aquest argument vegi's: M. Bosch i M. Spirituality as Reinforcement of People-Focused Work: A Philosophical Foundation", *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 2020. DOI: 10.1080/14766086.2020.1764380.

⁵ Per explicar els requisits de la vida virtuosa s'ha aplicat aquí l'anàlisi de la integritat que es du a terme a M. Bosch y R. Cavallotti, ¿Es posible una definición de integridad en el ámbito de la ética empresarial?, *Empresa y Humanismo*, vol. XIX, n. 2, 2016, pp. 51-67

⁶ EN, llib. I, cap. 7

L'APP de la Litúrgia de les Hores es presenta en català

Podeu descarregar l'aplicació per: Android i iPhone